

Farkas Gábor

Immanens és teremtett valóság – Szentmártoni János költészete

Szentmártoni János költészetét egyszerre jellemzi a vallomás ösztöne és a versépítés tudatossága. „A vallomás szívós folytonosságát vélem felismerni versről versre a stiláris és formai biztonság megtévesztően fehérre meszelt fala mögött” – írja a költőről Erős Kinga, majd hozzáteszi: „[e költészethez] úgy társul a vallomás kényszere, hogy nem rideg formaversek születnek, hanem olyan líra, amely rámutat arra a tényre: az ember drámai lény, akit a szent hétköznapiok emelhetnek fel.”¹ Vagyis az irodalom – alkotónak és befogadónak egyaránt – hierofán idő (M. Eliade szavaival), felemelkedés, pontosabban felülemelkedés a hétköznapi terén és idején (transzcendens tartomány). Ennek látszólag ellentmond ugyan az az immanens személyesség, amely Szentmártoni János korai verseiben is már megmutatkozik, hogy a költő – Fodor Miklós szavaival – „ihlető talaja a legközvetlenebbül megélt, mindenki által ismert hétköznapi tapasztalat”.² Egyébként az eddigi életműben leginkább recenzeált Szentmártoni-kötet, *A másik apa* kapcsán Fodor arra is rámutat, hogy a „tárgyiasság sokszínűsége” és „alanyiség sokrétegűsége” között egyensúlyozó élményköltészetben „a hétköznapiságtól elrugaszkodni vágyó művészsors lehetősége tartja állandó drámai feszültségben” a szerzőt. Tehát az immanens valóságtól a belsőleg teremtett transzcendens valóság felé mutató líraiság és a tárgyi élménylíra egyaránt jellemzi Szentmártoni poétikáját.

Az immanens létélmény rögzítése abban mutatja meg jelentőségét, amit nem tud rögzíteni, aminek a befogadóban kell kirajzolódni: ez a személyiség. Hiszen minden tárgyiasság Babbitstól kezdve Radnóti és Nemes Nagy Ágnes költészetén keresztül egészen a legújabb generáció költőiig bezárólag – mint például László Noémi – mindig az alanyra fókuszál. Másképp fogalmazva: a tárgyiasság élményréteg végső soron az alanyt, a személyiséget teszi láthatóvá. A hétköznapiság tárgyiassága mint létélmény egyben távolságtartóvá is teszi az alanyt, végeredményben a lényegtől veszi el a figyelmet. Ezt a már fentebb idézett Fodor Miklós hiányosságként is felrója Szentmártoni János verseivel kapcsolatban, de rögtön hozzá is fűzi, hogy „e hiány a lényeg hiánya. Nem mondhatjuk tehát, hogy a lényeg nincs jelen. A lényeg hiányként van jelen. Távolodásként.”³ Ebben a tárgyiasság közegében az alany mégiscsak líraian próbál létezni, minden élmény, a kamaszkori lázadástól a szerelmen, házasságon keresztül az apaság megéléséig ezt a súlyt hordozza, mint Kosztolányinál: „Mert nincs meg a kincs, mire vágytam, / A kincs, amiért porig égtem. / Itthon vagyok itt e világban / S már nem vagyok otthon az égben.” – írja a költőelőző *Boldog, szomorú dal* című versében. „... úgy indulok minden útnak, / őt keresem szélben, fűben”, „nagy levegőt veszek, indulok / hiánya mélye felé” (*Hiánya mélye felé*).

Mit mutatnak e lírában valósággá teremtett tárgyak és élmények? Ismét a recenzens szavaival: „a kemény mindennapok párhuzamában-ellentétében mozgó embert, aki egy határozott igazságérzet, etikai-erkölcsi érettség erőterében kívánja megmutatni magát.”⁴

¹ ERŐS Kinga: „*Most fölemelnek szent hétköznapiok*”. In: *Bárka*, 2007/1.

² FODOR Miklós – Szentmártoni János: *A másik apa*. In: *Kortárs*, 2007/1.

³ FODOR Miklós: uo.

⁴ KALÁSZ Márton: *Szentmártoni János: Itt, a papíron*. In: *Kortárs*, 2002/1.

Költőként tehát a lényegét láttatja, és a lényeg éppen a hiány: Ulyssesként hánykolódva a tengeren egyedül, csupán a hazatérés reményébe kapaszkodva. Szentmártoni János számára a vers tehát „öltözet, álöltözet, metaforába rejtőzés, [melyben az alany] bármilyen díszlet elmosódottságában tekint ránk: gyerekként, felnőttként, filozofikusan, védtelen-gőgösen akár”.⁵ És e szerepek díszletei a hétköznapiak, valamint a hétköznapiak tárgyai. A befogadónak csak arra kell vigyáznia, mire fókuszál e lírai közegben: a díszletre, a megformált szerepekre, vagy az üzenetre? Az üzenet pedig vissza-visszatérően versről versre, kötetről kötetre a hol átvitt értelemben – mitológiai hősök által megidézett –, hol konkrétan, jelképektől, metaforáktól fosztottan megfogalmazott hazatérés. Ez nem egy elvont önmagunkra találási folyamatot jelent Szentmártoni János lírájában, hanem a tényleges megérkezés vágyát szerettei körébe. „Kitalálom az életem, / hogy legyen múltam, / és némi jövőképem” – írja a költő *Vers előtt* című vallomásában, és az élet itt egyszerre jelenti az időintervallumot születéstől halálig, és azt az élményközeget és tárgyalmazt, amely életünket mindvégig meghatározza. Ezek az élmények, tárgyak pedig szerepeinkhez tartoznak: kiszolgáltatott és engedelmes gyermek, lázadó kamasz, vőlegény, férj, családapa és költő. E tekintetben – ismét Kosztolányi fentebbi versére gondolva – szerepeink megfelelési kényszereinkből is adódnak, amelyek aztán elfedhetik a lényegét, a „kincset”.

A látvány alkotta érzet és a belőle épülő vers-valóság – sokszor mindhárom (látvány–érezet–verstér) együtt hordozza az üzenetet Szentmártoni János lírájában: „az ősz színes szőnyegekben vonult, / akár egy perzsa karaván, / madarak forogtak benne:” – eddig a látvány –, „titokzatos, fekete ékszerek... / nem érdekelt, ki mikor mennyit / sikkasztott, / ki kit erőszakolt meg, rabolt ki, / ütött fejbe / az elmúlt éjjel” – ez a hozzá kapcsolt érzet, és végül a versvalóság darabjai: „lányomért baktattam a kitapasztalt tétényi lépcsőn, / fújttam kissé, hisz nyolc évi / cigaretta korma / és két térdműtét után már nehezebb / a járás” (*25 évesen, amikor hazafelé mentem*). Megmutatkozik a sorokban az, amitől határolódik, és az, amihez kötődik a lírai én. Tulajdonképpen a létélmény hangolódik itt össze szereptudattal és verstérrel.

Látvány, érzet és létértelmezés összefonódásának jó példája a *Patkánykeringő*. A hétköznapi, szinte semmitmondó esemény („Múltkor levágott fejű patkányra leltem az udvaron.”) mégiscsak szürreális nyitóképe a versnek. Mint látvány, már a befogadóban is felépíti az undor érzetét. Az ezt követő kérdések azonban inkább elvonatkoztatnak az érzettől, mintha azt sugallnák, hogy nézzünk a dolgok mögé, ne ítéljünk a látvány hatására („Hogy került oda? És hogy vesztette el a fejét? / Társai rágták le? Vagy egy macska? / Vagy a szomszéd lapátja metszette le, / amely aztán átlendítette hozzám, hadd szórakozzam?”). A kérdések pedig már a gondolatiság, a lét- és önértelmezés felé irányítják a befogadóban a fókusz: „s én annyit sem kérdezek, kié a tetem. / Mert érzem, hogy belőlem zuhant ki oda. (...) s faggattam, hogy a ménköbe kerültem / én már megint magam alá? / Mindaz alá, amit több mint tíz évig építettem? (...) Hát most tessék: a téglák meglazultak, / s kifordult a kőre egy fejetlen patkány”. Áttételesen a József Attila-i „meglett ember” hangja ez, vagy gondolhatunk ismét Kosztolányi „kincseré” is a *Boldog, szomorú dalból*. Hiszen amit az individuum ’épített’, ugyanaz az egzisztencia, amire az elődök utalnak létösszegző gondolati verseikben, a ’meglazuló téglák’ pedig ugyanazt a hiányt fejezik ki, amit Kosztolányi így jellemez: „nincs meg a kincs, mire vágytam, / A kincs,

⁵ KALÁSZ Márton: uo.

amiért porig égtem”. Összességében elmondható, hogy – a recenzens Halmai Tamás szavaival – „a magány- és idegenségélmény antropológiája, a keresés lélektana, a bizalmatlanság és bizonytalanság”⁶ kereső magatartása, ami megfogalmazódik a versben.

„Szentmártoninak sok mondanivalója van”⁷ – jegyzi meg Prágai Tamás a költő második, *Madárjós* című kötetével kapcsolatban. Önfeltárás, létértelmezés – másik megközelítésben: közelítő perspektíva és elvonatkoztatás. Mindez Szentmártoni lírája. Valóságteremtés és hiányérzet. Személyesség és transzcendencia. Ezek mentén formálódnak Szentmártoni János versei – távolodás és közeledés feszültségében épülő versvilágában. Bizonyos értelemben ontológiai mélységű költészete, hiszen benne „a jelenben az egész egzisztenciát fenyegető magány kísértésével szemben a család, az otthonossá formálható személyes kisvilág, az egymáshoz kapcsoló szeretet kínálja”⁸ a Nagy László-i „másik partot” – egyetlen humánus lehetőségként. Így kötődik ahhoz a lírai hagyományhoz, melyet Illyés Gyula, Babits Mihály, Nagy László neve jelent a magyar irodalomban.

MMA portál, 2016.

Immanens és teremtett valóság – Szentmártoni János költészete. In: Partium. 2018. nyár.

⁶ HALMAI Tamás: *Ulüssesz szomja. Szentmártoni János: Ballada hétköznapi diszletekkel.* In: *Bárka*, 2011/1.

⁷ PRÁGAI Tamás: „*Tengerről jó majd halálom*”. In: *Napút*, 1999/1.

⁸ PAPP Endre: *A gazda bekeríti a házat.* In: *Irodalmi Jelen*, 2006/május